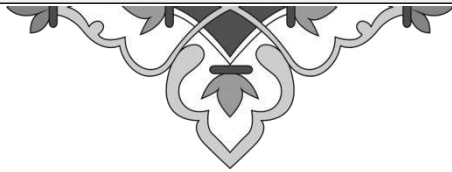

درسنامه

علوم قرآن ارشد

تلخیص، تنظیم و تسهیل
کلیه منابع درس علوم قرآن کارشناسی ارشد
ویژه آزمون‌های کارشناسی ارشد و دکتری
رشته علوم قرآن و حدیث

ویراست هفتم؛ مهر ۹۷

بسته‌های آموزشی حافظون
ویژه درس‌های عمومی کلیه رشته‌های الهیات

درسنامه علوم قرآن ارشد

تلخیص، تنظیم و تسهیل کلیه منابع درس علوم قرآن کارشناسی ارشد
ویژه آزمون‌های کارشناسی ارشد و دکتری الهیات

ویراست هفتم؛ مهر ۹۷

مؤلف: رسول محمدزاده

ناشر: موسسه قرآنی حافظون

تماس با ما	مؤسسه
شماره ثابت	۰۲۱۳۳۴۴۲۰۰۵
شماره همراه	۰۹۱۹۸۰۰۰۹۷۰
سایت	www.haafezoon.com
ایمیل	haafezoon@gmail.com
سامانه دریافت پیامک	۰۲۱۳۳۴۴۲۰۰۵
فیس بوک	haafezoon
اینستاگرام	Haafezoon#

جهت دریافت لینک کانال تلگرام موسسه حافظون
عدد ۷ را به سامانه ۰۲۱۳۳۴۴۲۰۰۵ ارسال نمایید.

مقدمه اول: معرفی مجموعه قرآنی حافظون

حافظون یک مؤسسه علمی قرآنی است که خدمات تخصصی دانشگاهی و دینی ارائه می‌دهد. اهم فعالیت‌های حافظون عبارتند از:

۱- دبستان قرآنی آیات

دبستان قرآنی آیات با رویکرد کلی تربیت قرآنی از سال ۹۵ در منطقه ۱۲ شهر تهران شروع به فعالیت نمود و در همان اولین سال فعالیت با استقبال کم نظیر خانواده ها و دانش‌آموزان مقطع ابتدایی مواجه گردید. تولید و اجرای محتوای عمیق دینی، محیط شاد و جذاب، تأکید و توجه به اکثریت ممکن ساحت‌های رشد، آموزش دو زبان انگلیسی (در حد مکالمه) و عربی (در حد فهم متون دینی)، آموزش آکادمیک ورزش‌های مادر (ژیمناستیک و شنا)، بهره‌گیری از شیوه‌های نوین آموزش و دارا بودن محیط کاملاً یک‌دست دینی از ویژگیهای این دبستان است.

لازم به ذکر است مدل تعلیم و تربیت قرآن محور تولید شده توسط تیم پژوهشی دبستان آیات، توسط معلمان و مدارس زیادی در سطح کشور مورد استقبال و بهره‌برداری قرار گرفته است.

۲- پیش دبستان قرآنی آیات

پیش دبستان آیات (حافظون) نیز با دارا بودن دو شعبه در سطح تهران، رویکردی متفاوت در زمینه‌ی آماده‌سازی نوآموزان برای ورود به دبستان دارد. فعالیت‌های آموزشی پیش دبستان آیات، به جای تمرکز بر آموزه‌های اطلاعات محور، بر روی مهارت‌های ماندگار ذهنی متمرکز شده است. بخشی از این مهارت‌ها عبارتند از: دقت و تمرکز، سرعت واکنش، حل مسأله، حافظه کوتاه مدت و دراز مدت، مهارت‌های اجتماعی، آموزش آداب، مهارت شنیدن و فهم کلام مربی، مهارت فهم، حفظ و عمل به آیات موضوعی و... .

۳- آموزشگاه کنکور تحصیلات تکمیلی ارشد و دکتری کلیه گرایش‌های الهیات

قدیمی‌ترین فعالیت مجموعه آموزشی حافظون، که موجب گردیده مؤمنین فرهیخته در سرتاسر کشور با حافظون آشنا شوند، خدمات حافظون در زمینه کنکور کارشناسی ارشد و دکتری گرایش‌های الهیات است. اکنون بعد از حدود یک دهه فعالیت می‌توانیم با اطمینان مدعی شویم که حافظون، کاملترین، به روزترین و مفیدترین خدمات در زمینه تحصیلات تکمیلی الهیات در سطح کشور را به علاقه‌مندان این رشته‌ها ارائه می‌دهد. تنوع خدمات، تنوع رشته‌ها، محصولات به روز، آموزش مجازی در منزل و... تنها بخشی از این ویژگی‌هاست.

۱. دوره‌های آمادگی کنکور

کلاسهای آمادگی کنکور ارشد و دکتری حافظون پر طرفدارترین کلاس‌های کنکور در سطح کشور است. تا کنون بالغ بر ۴۰ دوره‌ی کنکور ارشد و دکتری الهیات توسط حافظون برگزار گردیده است. این کلاسها در سه گرایش قرآن و حدیث، فقه و مبانی

حقوق و فلسفه و حکمت اسلامی و در سه مقطع کارشناسی (ویژه حفاظ قرآن)، ارشد و دکتری برگزار می‌گردد. همه ساله بسیاری از رتبه‌های تک رقیمی کنکور از خروجی‌های این کلاس‌ها هستند.

۲. بسته‌های آموزشی

درسنامه‌ها و تست‌نامه‌های حافظون در سرتاسر کشور و در دانشگاه به دانشگاه کشور بین دانشجویان و داوطلبان دست به دست می‌شود. با اطمینان می‌توان مدعی شد در سه رشته فوق‌الذکر و در دروس عمومی مثل ادبیات عرب و زبان انگلیسی، برای کسب بالاترین رتبه‌ها کاملاً کافی و وافی نیز می‌باشد. به روز رسانی سالانه و انطباق بر کنکور هر سال، اشمال بر همه سؤالات کنکورها، طبقه بندی موضوعی و پاسخنامه کاملاً تشریحی تست‌نامه‌ها، تلخیص‌های حساب‌شده در حدود یک پنجم منابع اصلی، مطالب توضیحی بیشتر جهت تفهیم بهتر، محتوای طبقه‌بندی شده‌ی منسجم، حذف زوائد غیرکاربردی و... تنها بخشی از دلایلی است که موجب گردیده است حافظون تنها گزینه داوطلبان در کنکور باشد.

۳. آموزش مجازی

در طول این سالها که کلاس‌های حافظون دایر بوده است، مطالبه‌ی مکرر داوطلبان شهرستانی موجب می‌شد که از بخشی از کلاسها صوت یا فیلم تهیه شده و برایشان ارسال گردد. این مطالبه به مرور ما را بر آن داشت که به سمت تولید محتوای دیجیتال رفته و نرم افزارهایی بسیار با کیفیت از برجسته‌ترین اساتید رشته الهیات تهیه شده و جهت نشر در سرتاسر کشور آماده ارائه به مشتاقان این رشته‌ها می‌باشد. دو ویژگی مهم نرم افزارهای حافظون عبارت است از: امکان شنیدن و دیدن درس استاد به دفعات مکرر، بهره‌گیری از بهترین اساتید کشور.

۴. آزمون‌های هفتگی، ماهانه و جامع

برای داوطلبی که در حال آماده شدن برای کنکور می‌باشد، برنامه‌ریزی و آزمون‌های دائمی که مدام او را رصد کند، مطالعاتش را جهت دهد، اشکالاتش را به او گوشزد نماید، بسیار ضروری و حیاتی به نظر می‌رسد. آزمون‌های هفتگی و دوره‌ای حافظون، به داوطلبان کمک می‌کند که هم به یک برنامه ریزی درست تری دست پیدا کنند و بتوانند به اندازه کافی درس‌ها را مرور نمایند و هم مدام در شرایط آزمون قرار گرفته و با تست‌زنی و تنظیم وقت و دیگر شرایط خو بگیرند.

۵. دوره‌های آزاد

حافظون علاوه بر دوره‌های آمادگی کنکور، کلاس‌های آزاد و کارگاه‌هایی با عناوینی مانند روش تحقیق، مقاله نویسی، آمادگی مصاحبه، متن خوانی عربی، تجزیه و ترکیب قرآن، تفسیر و... نیز برگزار می‌نماید.

۶. دوره‌های زبان

○ عربی

کامل‌ترین دوره آموزش زبان عربی از مقدماتی تا آمادگی کنکور دکتری؛ شامل صرف و نحو، مکالمه، بلاغت، لغت، اعراب القرآن و...

○ انگلیسی

دوره‌ها و بسته‌های ویژه کنکور ارشد و دکتری کلیه رشته‌های دانشگاهی، از مقدماتی تا پیشرفته.

و همچنین زبان تخصصی الهیات

○ زبان کودک

آموزش نظام‌مند زبان‌های انگلیسی و عربی (زبان قرآن) از مهد تا دوره راهنمایی

۴- پژوهشکده قرآن و حدیث

در این مرکز طرح پژوهشی متنوعی که مستقیماً با امر آموزش و پرورش ارتباط دارد ارائه شده است که برخی از آنها تکمیل شده و به عنوان کتاب یا بسته‌های آموزشی منتشر یافته است (مانند حاشیه قرآن کریم تحت عنوان فرهنگ اهل بیت علیهم‌السلام) و برخی دیگر در حال انجام است (مانند طرح «صراط مستقیم در فهم قرآن» که رویکردی کاملاً جدید در آموزش قرآن و زبان عربی است، یا «سبک زندگی قرآنی» و دیگر طرح‌های آموزشی).

مقدمه مؤلف

«علوم قرآن» از قدیم الایام جزء منابع آزمون‌های کارشناسی ارشد و دکتری رشته «علوم قرآن و حدیث» بوده است. سوالات این درس در کنکور کارشناسی ارشد معمولاً از ۴ منبع اصلی این رشته تشکیل می‌شوند که این ۴ کتاب بترتیب اولویت عبارتند است از:

«الاتقان» سیوطی، «تاریخ قرآن» دکتر حجتی، «اسباب النزول» دکتر حجتی و «نسخ» آیت الله خویی

فلذا جزوه حاضر نیز که در این راستا تهیه شده است، تلخیص، تنظیم و تسهیل این ۴ کتاب می‌باشد.

اما برای اینکه به میزان تأثیر گذاری هر یک از این دروس در آزمون سراسری پی ببریم، لازم است که بدانیم به طور تخمینی از هر یک از این منابع چه تعداد تست در آزمون داده می‌شود.

به همین دلیل با یک کار آماری دقیق بر روی تست‌های ده سال گذشته و تناسب بستن به تعداد ۲۰ تست درس علوم قرآن در آزمون، به جدول زیر رسیدیم:

تعداد تست‌های تخمین زده شده برای کنکور سال آینده	درصد تست‌های هر درس در ۱۰ سال گذشته در کنکور سراسری	درس
۲۰	۱۰۰٪	علوم قرآن
۱۰	۵۰٪	۱- اتقان (جلد ۱)
۳	۱۵٪	۲- اتقان (جلد ۲ ادوات)
۵	۲۵٪	۳- تاریخ قرآن
۱/۵	۷/۵٪	۴- اسباب نزول
۰/۵	۲/۵٪	۵- نسخ

فلذا با توجه به اینکه از سال ۹۲ تعداد تست‌های این درس در آزمون سراسری از ۲۵ تست به ۲۰ تست تقلیل یافت، می‌توان فهمید این ۲۰ تست به طور تخمینی با چه ترکیبی و از کدامیک از کتب فوق در آزمون داده خواهند شد. هر چند هیچگاه این نسبت در هیچ آزمونی رعایت نشده است ولی می‌توان بر اساس جدول فوق به حدود و ثغور کلی این منابع در کنکور پی برد.

توضیحاتی درباره هر یک از دروس:

۱- الاتقان:

کتاب «الاتقان فی علوم القرآن» اثر جلال الدین سیوطی، مهمترین منبع علوم قرآن در کارشناسی ارشد است. همانطور که در جدول فوق مشاهده می شود حدود دو سوم تستهای علوم قرآن از این کتاب می باشد. ۱۸ فصلی که از این کتاب به عنوان منابع کنکور تعیین شده اند عبارتند از:

معربات ، ایجاز و اطناب ، حقیقت و مجاز ، تشبیه و استعاره ، مقدم و موخر ، عام و خاص ، وجوه و نظائر ، تناسب آیات و سوره ، مفهوم و منطوق ، مجمل و مبین ، کنایه و تعریض ، حصر و اختصاص ، ایجاز و اطناب ، فواصل آیات ، اسباب نزول ، محکم و متشابه ، مطلق و مقید ، ادوات و حروف.

شایان ذکر است که کتاب «اسباب النزول» دکتر حجتی نقد و بررسی فصل «اسباب النزول» کتاب اتقان است. و به همین دلیل اکثر بخش های این دو مطلب با یکدیگر همپوشانی دارند. لذا برای جلوگیری از پراکندگی مطلب و تکرار مکررات، آنها را با یکدیگر ادغام کرده و در بخش سوم این جزوه - یعنی تلخیص اسباب النزول حجتی - جای داده ایم.

در آخر بررسی آماری صورت گرفته بر روی کنکورهای ۱۰ سال گذشته و تعداد تست هر فصل کتاب سیوطی را ارائه می - نماییم تا داوطلبان بتوانند با مقایسه این تست ها و تعداد صفحات هر فصل، به اهمیت آن در کنکور پی برند. ضریب اهمیت در جدول زیر که حاصل تقسیم تعداد تست ۱۰ سال گذشته در هر فصل بر تعداد صفحات جزوه است، نشان دهنده اهمیت هر بخش در کنکور است.

فصول کتاب الاتقان	تعداد تست	صفحات جزوه	ضریب اهمیت
اسباب النزول	۲۲	۱۴	۱/۶
کلمات غیر عربی	۹	۱۰	۱/۹
وجوه و نظائر	۳	۱۴	۰/۲
محکم و متشابه	۱۱	۱۴	۰/۸
مقدم و موخر	۱۹	۱۲	۰/۶
عام و خاص	۱۲	۱۲	۱
مجمل و مبین	۱۶	۸	۲
مطلق و مقید	۱	۴	۰/۳
مفهوم و منطوق	۱۴	۸	۱/۷۵
مجازهای قرآن	۱۹	۲۰	۱
تشبیه و استعاره	۷	۱۶	۰/۴
کنایه و تعریض	۷	۸	۰/۹
حصر و اختصاص	۱۰	۸	۱/۳
ایجاز و اطناب	۲۳	۳۸	۰/۶
مناسبت آیات و سوره	۷	۸	۰/۹

۲- تاریخ قران:

درس تاریخ قران در کنکور سراسری بعد از الاتقان سیوطی دومین درس پر اهمیت می‌باشد. به طوری که تا کنون ۲۵٪ تست‌ها کنکور از این کتاب داده شده است. خوشبختانه تعداد صفحات زیاد این کتاب به طرز قابل ملاحظه‌ای به طور کامل تلخیص شده و از ۶۲۵ صفحه به حدود ۵۰ صفحه تقلیل یافته است.

۳- اسباب النزول:

همان گونه که گفته شد، این بخش از جزوه شامل نوع نهم از کتاب الاتقان سیوطی و همچنین کتاب اسباب النزول دکتر حاجتی که در واقع نقد الاتقان است، می‌باشد. در ادغام این دو کتاب سعی شده است هارمونی و نظم رعایت شود که خواننده را از سردرگمی در بین آراء مختلف منقول از دو مولف نجات دهد.

۴- مبحث نسخ از کتاب «البیان»

کتاب البیان حضرت آیت الله خویی را می‌توان یکی از مصادر مهم علوم قران در شیعه دانست. خوشبختانه یکی از فصول این کتاب نیز جزء منابع کارشناسی ارشد تعیین می‌باشد و آن مبحث نسخ است. چهارمین و آخرین بخش از این جزوه، به این منبع مهم اخصاص دارد.

ویژگیهای جزوه حاضر:

۱. این جزوه شامل تستهای طبقه بندی شده کنکورهای دوازده سال اخیر می‌باشد که تا کنون نمونه‌ای در سطح کشور ندارد.
  ۲. تست‌ها و مطالب جزوه همه ساله بر اساس کنکور سال قبل تکمیل و ویرایش می‌گردد.
  ۳. تنوع فونت‌ها و تیتربندی دقیق و صفحه‌آرایی مناسب موجب می‌گردد تا ذهن خواننده نظام منسجم تری به خود بگیرد.
  ۴. این جزوه هر ساله با پیشنهادهای داوطلبان سال گذشته و بر اساس آخرین کنکور برگزار شده، ویرایش جدید می‌گردد و سوالات همان سال نیز به انتهای آن اضافه می‌شود. به همین دلیل همواره به روزترین بسته آموزشی در رشته الهیات در سطح کشور است.
- در انتهای لازم می‌دانم از سرکار خانم پرنظر که زحمات فراوانی برای تلخیص و آماده سازی اولیه این منابع متحمل شدند تا یک جزوه عالمانه و در عین حال بلیغ و قابل فهم ارائه دهند، تشکر و قدردانی نمایم.

رسول محمدزاده

فهرست مطالب

۱۳.....	بخش اول: تاریخ قرآن.....
۱۵.....	درس ۱. عناوین و اسامی قرآن کریم .....
۱۷.....	درس ۲. وحی الهی .....
۲۰.....	درس ۳. نزول قرآن کریم .....
۲۴.....	درس ۴. آیه.....
۲۸.....	درس ۵. سوره.....
۳۴.....	درس ۶. فواتح سور و حروف مقطعه قرآن.....
۴۰.....	درس ۷. خط در عصر نزول.....
۴۵.....	درس ۸. پیامبر امّی.....
۴۷.....	درس ۹. نگارش قرآن کریم.....
۵۰.....	درس ۱۰. جمع و تدوین قرآن.....
۵۳.....	درس ۱۱. جمع و نگارش قرآن همزمان با خلافت ابوبکر.....
۵۵.....	درس ۱۲. تدوین و جمعآوری قرآن در زمان عثمان.....
۵۸.....	درس ۱۳. اصلاح شیوه نگارش قرآن کریم .....
۶۰.....	درس ۱۴. قرائات قرآن .....
۶۳.....	درس ۱۵. لهجه قرآن و منشأ اختلاف قرائات .....
۶۵.....	درس ۱۶. قراء قرآن.....
۷۵.....	بخش دوم: علوم قرآنی .....
۷۷.....	علوم قرآنی چیست؟ .....
۸۰.....	درس ۱. کلمات غیرعربی قرآن .....
۸۷.....	درس ۲. وجوه و نظایر .....
۹۹.....	درس ۳. محکم و متشابه .....
۱۱۰.....	درس ۴. تقدیم و تأخیر .....
۱۱۹.....	درس ۵. عام و خاص.....
۱۲۹.....	درس ۶. مجمل و مبین.....
۱۳۵.....	درس ۷. مطلق و مقید.....
۱۳۹.....	درس ۸. مفهوم و منطوق.....
۱۴۴.....	درس ۹. حقیقت و مجاز.....
۱۶۲.....	درس ۱۰. تشبیه و استعاره.....

- درس ۱۱. کنایه و تعریض..... ۱۷۶
- درس ۱۲. حصر و اختصاص..... ۱۸۱
- درس ۱۳. ایجاز و اطناب..... ۱۸۷
- درس ۱۴. مناسبت آیات و سوره‌ها..... ۲۱۷
- درس ۱۵. اسباب النزول..... ۲۲۵
- درس ۱۶. نسخ..... ۲۴۹
- درس ۱۷. خبر و انشاء..... ۲۸۵
- درس ۱۸. ادوات تفسیر..... ۲۹۵

بخش اول:
تاریخ قرآن

درس ۱. عناوین و اسامی قرآن کریم

در این درس می‌خوانیم:

آشنایی با نام‌ها و عناوین قرآن کریم و ریشه‌شناسی این اسامی

۱ - قرآن

(حدود ۵۸ بار تکرار در قرآن)

تعریف قرآن: کلمات و آیات الهی که از هر جهت اعجاز‌آمیز بوده و بر پیامبر (ص) نازل شده و تحریفی در آن صورت نگرفته است.

نظرات علماء درباره معنی قرآن و مبدأ اشتقاق آن

گوینده	تعریف قرآن	ریشه کلمه قرآن
شافعی	لفظ قرآن ابتداءً برای کلام الهی وضع شده و از هیچ مبدئی مشتق نشده.	فاقد ریشه
زجاج و قتاده	قرآن جامع ثمرات کتب پیشین است	جمع و گردآوری کردن
لحیانی و ابن عباس	قاری قرآن به هنگام تلاوت آن، حروف و کلمات آن را به دنبال هم می‌آورد.	قرائت و پیرو هم آوردن و خواندن
اشعری	حروف و کلمات و آیات و سوره قرآن، مقرون به هم هستند و با کیفیتی خاص با هم ارتباط و پیوستگی دارند.	قرن = ضمیمه کردن و پیوستن و یا نزدیک ساختن چیزی به چیز دیگر
فراء	هر یک از آیات قرآنی، قرینه و مؤید آیات دیگر	قرائن (= ج قرینه)

۲ - فرقان

از ۷ مورد به کار رفته در قرآن دو مورد منظور، کتاب تورات است و دو مورد نیز قرآن است.

(تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا)

وجه تسمیه:

۱- قرآن فارق میان حق و باطل است. (ابن عباس)

۲- قرآن انسان را به نجات و موفقیت نائل می‌سازد؛ شاهد: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَشَاءُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا)

۳- کتاب

۲۵۵ بار در قرآن آمده که در اکثر آنها منظور قرآن است.

کتاب = «گرد هم آوردن»، هر نوشته‌ای را از آن جهت کتاب می‌نامند که حروف و کلمات در آن گرد هم آمده‌اند.

منابع فقه اسلام عبارتند از کتاب، سنت، اجماع و عقل. کتاب: قرآن

۴- ذکر

از واژه‌های اصیل تازی (عربی) است. و به دو معنای } یادآوری
به کار رفته است. شرف

منظور از آن در قرآن در بعضی موارد، خود قرآن کریم است، مانند:

(إِنَّا لَحَنُّ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (حجر/ ۹) (وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ) (انبیاء/ ۵۰)

ذکر به معنی «شرف» هم در قرآن به کار رفته، مانند: (لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ) (انبیاء/ ۱۰)
وجه تسمیه: خداوند متعال با سخن خود بندگان خویش را به فرائض و احکام یادآور می‌گردد.

۵- تنزیل

این کلمه دارای اصالت در زبان تازی (عربی) است.

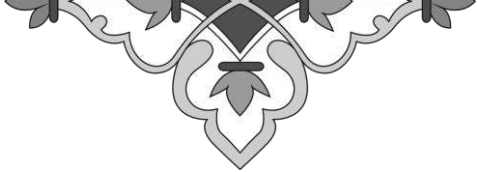
وجه تسمیه: آیات قرآن از طریق وحی به تدریج بر پیامبر (ص) نازل گردید.

(تنزیل = نزول تدریجی، انزال = نزول دفعی)

بخش دوم:
علوم قرآنی

درس ۶. مجمل و مبین

(نوع ۴۶)

در این درس می‌خوانیم:

۱. مراد از مجمل و مبین چیست؟
۲. چه چیزهایی سبب اجمال در آیه یا لفظ می‌شود؟
۳. مبین و اقسام آن

این درس در یک نگاه:

مجمل یعنی لفظی که نمی‌توان معنای آن را به هر دلیلی فهمید، و مبین یعنی لفظی که معنای لفظ مجمل را تبیین و روشن می‌کند. در این درس پس از آشنایی با این دو اصطلاح، سبب پدید آمدن اجمال بررسی می‌شود. سپس اقسام مبین بیان شده و برای هر کدام، نمونه‌هایی بیان می‌شود.

مُجْمَل لفظی است که دلالت آن بر معنایش روشن نباشد. (یعنی نتوان معنای آن را فهمید)
مُبَيِّن لفظی است که روشن کننده لفظ مجمل است. (به وسیله آن، معنای لفظ مجمل فهمیده می‌شود)
 یکی از علما به نام داود ظاهری گفته: در قرآن هیچ لفظ مجملی وجود ندارد.

سوال: آیا جایز است لفظ قرآن مجمل بماند؟

صحیح‌ترین نظر: الفاظی که در حیطه احکام و عمل قرار دارد و عمل به آن تکلیف است، مجمل نمانده و معنای آن روشن شده است.

اسباب اجمال:

(عواملی که باعث می‌شود اجمال پدید آمده و معنا و مفهوم لفظ یا آیه مشخص نشود)

کنکوری

درصد تست‌خیزی این بخش بالاست. معمولاً اگر بخواهند از درس مجمل و مبین سوال بدهند، یکی از گزینه‌های اصلی، طراحی سوال از بخش اسباب اجمال است. سوال می‌دهند که آیه‌ی (...). به چه سبب مجمل است؟ پس شما باید اولاً عناوین اسباب اجمال را حفظ کنید چون ممکن است سوالی بدهند که کدامیک از گزینه‌ها، از اسباب اجمال هست یا نیست. ثانیاً حفظ کنید که هر آیه به چه سبب مجمل شده است.

<p>وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ (تکویر/ ۱۷) عسعس: ۱- اقبل (روی آوردن) ۲- ادبر (پشت کردن)</p>	<p>۱- اشتراک در لفظ (یعنی لفظ دو یا چند معنای مختلف داشته باشد)</p>
<p>وَالْمُطَلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ (بقره/ ۲۲۸) قروء: ج قراء: ۱- طهر ۲- حیض</p>	
<p>أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عَقْدَةُ الثَّكَّاحِ (بقره/ ۲۳۷) الذی بیده...: ۱- همسر ۲- ولی زن</p>	
<p>وَتَرَعُونَ أَنْ تَسْجُدُوا (نساء/ ۱۲۷) ترعون: ۱- رغب عن: روی گرداندن، ۲- رغب فی: میل داشتن</p>	<p>۲- حذف</p>
<p>إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ (فاطر/ ۱۰) فعل «یرفعه» یعنی «بالا می برد آن را». این فعل دو ضمیر دارد. یکی ضمیر «هو» مستتر که ضمیر فاعلی است و دیگری ضمیر «ه» که ضمیر مفعولی است. مرجع ضمیر فاعلی در این کلمه سبب اجمال است. یعنی در واقع معلوم نیست چه چیزی، چه چیزی را بالا می برد. درباره اینکه مراد از این ضمائر چیستند، سه نظر مطرح است: ۱- فاعل الله (همان مرجع ضمیر در «إليه») و مفعول «عمل صالح» ← خداوند عمل صالح را بالا می برد. ۲- فاعل «عمل صالح» و مفعول «کلم طیب» ← عمل صالح کلام طیب را بالا می برد. ۳- فاعل «الكلم الطيب» و مفعول «عمل صالح» ← کلام طیب عمل صالح را بالا می برد.</p>	<p>۳- اختلاف مرجع ضمیر</p>
<p>وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ (آل عمران/ ۷)</p>	<p>۴- احتمال عطف و استیناف</p>
<p>فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ (بقره/ ۲۳۲) فلا تعضلوهن: این کلمه غریب است.</p>	<p>۵- غرابت در لفظ (معنای کلمه آشنا نباشد)</p>
<p>(يُلْقُونَ السَّمْعَ) (شعرا/ ۲۲۳)؛ یعنی: یسمعون (ثَانِي عَطْفِهِ) (حج/ ۹)؛ یعنی: متکبراً (فَأَصْبَحَ يُحَلِّبُ كَفَيْهِ) (کهف/ ۴۲)؛ یعنی نادماً</p>	<p>۶- عدم کثرت استعمال</p>
<p>وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى (طه/ ۱۲۹) «أجل مسمى» عطف بر «کلمه» در اصل: و لولا کلمه سبقت من ربک و اجل مسمى لکان لزاماً (يَسْتَأْذِنُكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا) (اعراف/ ۱۸۷) تأخیر عنها از فعلش: یستلونک عنها کأنک حفی</p>	<p>۷- تقدیم و تأخیر</p>
<p>وَوُجُوهُ سِينِينَ (تین/ ۲) ← سینین مقلوب سیناء است. سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ (صافات/ ۱۳۰) ← ال یاسین مقلوب الیاس است.</p>	<p>۸- قلب منقول یعنی دگرگون کردن کلمه‌ای که از زبان دیگر به زبان عربی آمده</p>
<p>لِلَّذِينَ اسْتَضَعِفُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنَ مِنْهُمْ (اعراف/ ۷۵) «للمن آمن منهم» بدل از «للذين استضعفوا» است اما تکرار لام موهم تعلق آن به «استضعفوا» است.</p>	<p>۹- تکراری که در ظاهر اتصال کلام را قطع می کند</p>

مبیین و اقسام آن

تبیین: برطرف کردن اجمال از لفظ یا عبارت مجمل

مبیین: لفظ یا الفاظی که اجمال را برطرف می‌کند.

اقسام مبیین

- ۱- متصل: مبیین در کنار لفظ مجمل قرار گرفته و اجمال را برطرف می‌کند.
- ۲- منفصل: مبیین در کنار لفظ مجمل نیست و در آیات دیگر قرآنی در سنت پیامبر (ص) است.

مبیین متصل

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ (بقره/۱۸۷)

«من الفجر» مبیین «الخیط الابيض: خط سفید» و «الخیط الاسود: خط سیاه»؛ اگر عبارت «من الفجر» نبود، مشخص نبود که مراد

از جدایی خط سفید از خط سیاه چیست. اما با آمدن «من الفجر» معلوم می‌شود که سپیده مراد است.

مبیین منفصل

الف) مبیین منفصل از قرآن:

مبیین	مجمل
فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ (بقره/۲۳۰)	الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ (بقره/۲۲۹)
لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ (انعام/۱۰۳)	وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ (قیامه/۲۲ و ۲۳)
رؤیت خداوند بدست می‌آید. به این صورت که مراد از ادراک در لا تدركه، احاطه است نه دیدن؛ چون براساس آیه ۲۳ قیامه، دیدن خداوند مجاز است.	اجمال در کیفیت دیدار خدا
حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْمَنَةُ (مائده/۳)	أَحَلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ (مائده/۱)
مالک یوم‌الدین	اجمال در حدود مالکیت خدا
... مَا آذَرْتِكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ يَوْمَ لَا تَمَلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ سَيِّئًا وَلَا مَرْيَمٌ مَعِذَ اللَّهِ (انفطار/۱۷، ۱۸، ۱۹)	فَقَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأَىٰ أَعْيُنٌ عَلَىٰ غَدَبِ الْأَسْنَانِ (اعراف/۲۳)
مشخص می‌شود کلماتی که دریافت کرد، این عبارات بود.	مشخص می‌شود کلماتی که دریافت کرد، این عبارات بود.
وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (نحل/۵۸)	وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَانِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ (زخرف/۱۷)
مشخص می‌شود مراد از آنچه به خداوند رحمن نسبت می‌دادند، دختر بوده (چون آنها ملائکه را دختران خدا می‌دانستند).	مشخص می‌شود مراد از آنچه به خداوند رحمن نسبت می‌دادند، دختر بوده (چون آنها ملائکه را دختران خدا می‌دانستند).
أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ... (مریم/۵۸)	صراط‌الذین انعمت علیهم

مبین عهدی: لَنْ أَفْتِيَنَّ الصَّلَاةَ وَآيَاتِ الزَّكَاةِ وَآمَنُ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ... (مائده/۱۲)	وَأَوْفُوا بَعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ (بقره/۴۰)
مبین عهدکم: لَا كُفْرَانَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَا دَخْلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ (مائده/۱۲)	

ب) مبین منفصل از سنت:

مجمل: وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ (بقره/۴۳) فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ (بقره/۱۸۵) وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ (آل عمران/۹۷)

اجمال: کیفیت نماز و حج و مقدار زکات مجمل است و مشخص نیست.

مبین: سنت پیامبر (ص)

آیاتی که مجمل بودن آنها مورد اختلاف است:

۱. (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ) (مائده/۳۸)

برخی گفته‌اند **فاقطعوا** مجمل است؛ زیرا هم در معنای جدا کردن و هم مجروح کردن به کار می‌رود. همچنین **ید** مجمل است؛ زیرا بر دست تا مچ، تا آرنج و تا شانه اطلاق می‌شود. برخی نیز این اجمال را قبول نداشته و می‌گویند مشخص است که قطع به معنای جدا کردن است.

۲- و **امسحوا برؤوسکم** (مائده/۶)

برخی گفته‌اند **برؤوسکم** مجمل است؛ زیرا مشخص نیست تمام سر یا بخشی از سر را باید مسح کشید و **مبین سنت** **پیامبر (ص)** است که مشخص کرد بخش جلوی سر را باید مسح کشید. برخی دیگر اجمال را قبول ندارند.

۳- **حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ** (نساء/۲۳)

برخی گفته‌اند که چون حرام بودن را به ذات مادر نسبت داده و مشخص نیست چه چیز مادر حرام است، این آیه مجمل است و لازم است فعلی در تقدیر گرفته شود و در اینجا فعل‌های متعدد قابل تقدیر است. (مثلاً نکاح: ازدواج با مادراتان...). البته در جواب گفته شده که مبین همان عرف است و مشخص است که مراد از تحریم مادر، ازدواج با اوست. موارد مشابه که حرمت به ذات چیزی نسبت داده شده، مانند همین مورد است.

۴- وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا (بقره/۲۷۵)

گفته‌اند این آیه مجمل است چون، ربا در لغت به معنای زیادی است و هر بیعی (معامله‌ای) منجر به زیادی اموال می‌شود. در جواب گفته شده که بیع در اینجا عام است و همه کسب‌ها را شامل می‌شود، مگر آن چیزی که خود شرع مشخص کرده و آن را حرام اعلام نموده است.

درباره این آیه چهار نظر از شافعی نقل شده:

۱. یکم: عام است برای آنکه کلمه «البيع» از الفاظ عموم است بنابراین هر بیعی حلال است مگر آنکه با دلیلی تخصیص بخورد. در نوع صیغه عموم آن هم دو نظر است: ۱- عام تخصیص خورده، ۲- عامی که مقصود از آن خاص است. مطابق با هر ۲ دیدگاه برای اثبات حلیت بیع‌های مورد اختلاف استدلال به آیه جایز است، تا زمانی که با دلیل خاص دال بر عدم حلیت مواجه نشده باشیم.

۲. دوم: بدون توجه به گفتار پیامبر (ص) مجمل است. درباره سبب اجمال آیه دو نظر است:

۱. ذاتاً مجمل است.
  ۲. یک عامل عارضی موجب اجمال شده است. در اینکه منشأ اجمال آیه چیست، دو وجه است: (۱) معنای آیه مجمل است، (۲) منشأ لفظ «البيع» است.
- با این فرض که آیه را مجمل بدانیم، نه عام، چه منشأ اجمال لفظ باشد. چه معنا و مقصود آیه، در هر دو صورت نمی‌توان برای اثبات صحت یا فساد بیعی به این آیه استدلال کرد، هر چند این آیه در اصل بر صحت هر نوع بیعی دلالت می‌کند. تفاوت میان عام و مجمل نیز در همین است که در عام جایز است به ظاهر عموم استدلال کرد اما در اجمال جایز نیست به ظاهر لفظ مجمل استدلال کرد.
۳. سوم: آیه هم عام است و هم مجمل. تفسیر این رأی:
۱. لفظ (البيع) عام است اما معنا و مقصود از آن مجمل است.
  ۲. بخش اول آیه (و احل الله البيع) عام است و بخش دوم آیه (و حرم الربا) مجمل است.
  ۳. آیه در ابتدا و فی نفسه مجمل بود اما پس از تبیین پیامبر این آیه مجمل تبدیل به آیه عام شد.
  ۴. چهارم: آیه تنها شامل برخی بیع‌های شناخته شده در زمان پیامبر (ص) می‌شود. بنابراین آیه نه عام است و نه مجمل؛ بلکه «ال» در «البيع» عهد است و با این فرض استدلال به ظاهر آیه جایز نیست و نمی‌توان با استناد به این آیه بیعی را حلال شمرد.
  ۵. آیاتی که در آنها اصطلاحات شرعی آمده است:

واقیموا الصلاه و آتوا الزکوة (بقره/۴۳)؛ صلاه: گفته‌اند این لفظ مجمل است چون مشخص نیست مراد از آن هر دعایی است یا مراد همین نماز است.

فمن شهد منکم الشهر فلیصمه (بقره/۱۸۵)؛ صوم: روزه/ هر نوع امساک و خودداری

ولله علی الناس حج البیت من استطاع الیه سبیلاً (آل عمران/۹۷)؛ حج: زیارت خانه خدا/ هر نوع قصدی

مجمل و محتمل از قول ابن حصاد:

مجمل لفظ مبهمی است که مقصود از آن فهمیده نمی‌شود و محتمل لفظی است که در وضع اول برای دو معنا و بیشتر وضع شده است، خواه در همه معانی اش حقیقت باشد یا در برخی حقیقت باشد.

فرق این دو: محتمل دلالت بر معانی شناخته شده‌ای دارد و لفظ میان آنها مشترک است ولی مجمل دلالت بر معنای شناخته شده‌ای ندارد.

✑ خلاصه کنکوری

مُجْمَل لفظی است که دلالت آن بر معنایش روشن نباشد.

مُبَيَّن لفظی است که روشن کننده لفظ مجمل است.

اسباب اجمال:

- ۱- اشتراك در لفظ: وَ اللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ - وَ الْمُطَلَقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ - أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النَّكَاحِ
- ۲- حذف: وَ تَزَعَبُونَ أَنْ تَنكِحُوهُنَّ
- ۳- اختلاف مرجع ضمير: إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ
- ۴- احتمال عطف و استیناف: وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ
- ۵- غرابت در لفظ: فَلَا تَعْصَلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحَنَّ أَرْوَاجَهُنَّ
- ۶- عدم كثرت استعمال (قلت استعمال): يُلْقَوْنَ السَّمْعَ - ثَانِي عَطِيهِ - فَأَصْبَحَ يَقْلُبُ كَفَيْهِ
- ۷- تقديم و تأخير: وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَ أَجَلٌ مُّسَمًّى - يَسْتَأْذِنُكَ كَأَنَّكَ خَفِيٌّ عَنْهَا
- ۸- قلب منقول: وَ طُورٍ سِينِينَ - سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ
- ۹- تکرار (که در ظاهر اتصال کلام را قطع می کند): لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ

* اقسام مبین: متصل - منفصل

مبین متصل: وَ كَلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ

مبین منفصل از قرآن:

- مجمل: الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ // مبین: فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ
- لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ // وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ
- أَحَلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ // حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ
- مالک يوم الدين // مَا أَدْرَأكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ
- فَتَلَقَىٰ ءَادَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ // قَالَ رَبِّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا
- وَ إِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا صَرَبَ لِلرَّحْمَانِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ // وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ
- صراط الذين انعمت عليهم // أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ...
- وَ أَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ // مبین عهدی: لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَ ءَامَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَّزْتُمْهُمْ // مبین عهدکم: لَا تُكْفِرُوا بَعْدَ عَهْدِكُمْ وَ لَا دُخِلَتْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

مبین منفصل از سنت: آیات تشریح نماز، روزه، حج، زکات و... مجمل است و مبین، سنت پیامبر (ص) است که کیفیت آنها را توضیح می دهد.

آیاتی که مجمل بودنشان مورد اختلاف است:

- وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ - وَ امسحوا برئوسکم - حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ - وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَ حَرَّمَ الرِّبَا - وَ اقيموا الصلاه و آتوا الزكوه - فمن شهد منكم الشهر فليصمه - وَ لله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلا

درس ۱۵. اسباب النزول

(تلخیص نوع ۹ الاتقان و کتاب اسباب النزول دکتر حجتی)

در این درس می خوانیم:

۱. آشنایی با مفهوم سبب نزول
۲. انواع آیات و سور قرآنی در رابطه با اسباب النزول
۳. سبب نزول صحیح برخی از آیات قرآن کریم
۴. فوائد دانستن اسباب نزول
۵. مباحثی درباره عمومیت لفظ و خصوصیت سبب
۶. راهکارها در حالاتی که چند سبب نزول برای یک آیه نقل شده است.

در یک نگاه:

سبب نزول یعنی سببی که باعث می شود آیه یا آیاتی نازل شود. این سبب ممکن است حادثه یا اتفاق خاصی باشد، یا سوالی که از پیامبر اکرم (ص) پرسیده شده است، یا اوضاع و شرایط خاصی باشد که لازم باشد خداوند متعال مسلمین را در خصوص اتخاذ موضع راهنمایی نماید. در این درس، این موارد با نمونه‌هایی برای هر کدام از آنها بیان خواهد شد.

معانی سبب

در لغت	در قرآن کریم
رسن یا ریسمان	... فَالْتَمَذُوا سَبَبًا إِلَى السَّمَاءِ... (حج/ ۱۵)
وسیله و ابزار	وَآتَيْنَاهُمْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (کهف/ ۸۳)
پیوند و خویشاوندی	... وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ (بقره/ ۱۶۶)
ابواب و درها	... فَلْيَرْتَفَعُوا فِي الْأَسْبَابِ (ص/ ۱۰)
طریق و راه	... لَعَلَّ أَيْلُغُ الْأَسْبَابِ (غافر/ ۳۶)
حیات، باعث و موجب.	—

کتاب تدوین شده درباره «اسباب النزول»

نام کتاب	نام نویسنده	ویژگی
التنزیل	علی بن مدینی (علی بصری) استاد و شیخ روایت بخاری	قدیمی ترین کتاب در این باره
اسباب النزول	واحدی	مشهورترین کتاب در این باره
اسباب النزول	جعبری (شیخ الخلیل، ابن السراج، تقی الدین، برهان الدین)	حذف اسانید کتاب واحدی

نام کتاب	نام نویسنده	ویژگی
لباب النقول فی اسباب النزول	جلال الدین سیوطی	جامع و مختصر
--	ابن حجر	نا تمام مانده؛ چون نویسنده از دنیا رفت.

- آثار دیگر جعبری: کنز المعانی فی شرح حرز الامانی، نزهة البررة فی القرائات العشره، خميلة فی باب المقاصد، عقود الجمان فی تجوید القرآن

اقسام نزول قرآن
 ۱- آیاتی که ابتداءً و بدون اتفاق خاصی نازل شده.
 ۲- آیاتی که به دنبال حادثه و یا در پاسخ سؤالی نازل شده. (به این عوامل، سبب نزول گویند)

انواع آیات و سور قرآنی در رابطه با اسباب النزول

انواع آیات و سور	مثال‌ها و موضوعات
فاقد اسباب النزول خاص	تاریخ زندگانی و رویدادهای مربوط به امت‌های گذشته. اخبار غیبی و آیات برزخ، بهشت، دوزخ و روز قیامت.
دارای اسباب النزول خاص	حوادث و رویدادهای مهم
	۱- حوادث سازنده و الگوپرداز (آیه ولایت، سوره دهر، سوره عبس)
	۲- حوادث زشت و ویرانگر (دسیسه یهودیان، نماز در حال مستی، ماجرای مسجد ضرار)
	۳- مشیت الهی و نقش آن در پیشرفت کارها و تحقق امور
	۴- مطالب روز (سؤال از روح)
	۵- مطالب مربوط به آینده (لحظه وقوع قیامت)
	۶- حوادث و رویدادهای مهم؛ آیات ظهار، لعن و..
مسائل حساس و مهم	۷- حوادث سازنده و الگوپرداز

توضیحات مثال‌های فوق

۱- حوادث سازنده و الگوپرداز (آیه ولایت، سوره دهر، سوره عبس)

آیه / سوره	شأن نزول	قائلین
آیه ولایت: اَئِمَّاوَلِیْکُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوا الَّذِیْنَ یَقِیْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَیُوْتُوْنَ الزَّکٰوةَ وَهُمْ رَاکِعُوْنَ	اهدای انگشتی در نماز به مرد تهی دست، توسط امام علی (ع)	ثعلبی، ابوبکر رازی، رمانی، طبری و...
سوره دهر (انسان، هل اتی)	اطعام مسکین، یتیم و اسیر در سه روز متوالی توسط اهل بیت و فضا خادمه‌ی آنها در ۲۵ ذی الحجه	اکثر دانشمندان (ر.ک. کتاب اسباب النزول حجتی)
سوره عبس	عتاب خدا به پیامبر درباره عبدالله بن امکتوم فهری	بررسی این نظر در ادامه
	روایت امام صادق (ع): عتاب خدا به فردی اموی درباره عبدالله بن امکتوم فهری	طبرسی، علامه طباطبایی، سید مرتضی علم الهدی

درس ۱۶. نسخ

(از کتاب البیان فی تفسیر القرآن)

در این درس می‌خوانیم:

۱. آشنایی با مفهوم نسخ در لغت و اصطلاح علوم قرآنی
۲. اقسام نسخ
۳. موارد مورد ادعای نسخ و پاسخ‌های آیت‌الله خویی

مقدمه:

قسمتی از آیات قرآن به عنوان آیات منسوخه مطرح شده است. ابوجعفر نحاس در کتاب «الناسخ و المنسوخ» تعداد این آیات را به ۱۳۸ رسانده است. ما در این جا تنها ۳۶ آیه را مورد بررسی قرار می‌دهیم تا روشن شود که هیچ یک از آنها نسخ نشده‌اند.

۱ - نوشتن چیزی از روی نوشته دیگر (استنساخ و انتساخ)

۲ - نقل و تغییر دادن (تناسخ المواریت و الذهور: ثروت‌ها و زمان‌ها متغیر گشته‌اند.)

۳ - ازاله و از بین بردن (نَسَخَتِ الْمَشْهُورَ الظَّلَّ: آفتاب سایه را از بین برد). این معنی در میان صحابه و مسلمانان در دوران‌های بعد مرسوم بود و با این معنی لغوی، مَخْصَصٌ و مُقَيَّدٌ و هر چه استثناء و تبصره‌ای بر کلیات و عمومات بود را ناسخ به حساب می‌آوردند، زیرا اینها در واقع حکم را تغییر داده و از بین می‌برند. سیوطی معتقد است نسخ در آیه (فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحَكِّمُ اللَّهُ آيَاتِهِ) (حج/۵۲) به همین معناست.

۴ - تبدیل و جایگزین کردن: إِذَا بَدَلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ مَنْظُورٍ مِنْهُ مِنْ آيَةٍ أُخْرَىٰ فَذَلِكِ النَّاسِخُ بِالْمَنْسُوخِ (سیوطی)

نسخ در لغت

تعریف یهود از نسخ: یهودیان جواز وقوع نسخ را انکار می‌کنند زیرا گمان کرده‌اند که نسخ همان بقاء است به این معنا که کسی به چیزی معتقد باشد اما پس از مدتی نادرستی آن برایش آشکار شود.

پاسخ سیوطی به یهودیان: نسخ غیر از بقاء است و عبارتست از بیان مدت حکم و جایز است خدا به چیزی امر کند و پس از مدتی از آن نهی کند و بالعکس.

نسخ در اصطلاح | برداشته شدن حکمی از احکام ثابت دینی در اثر سپری شدن وقت و مدت آن.

چرا حکم «ثابت»؟ زیرا اگر حکم ثابت نباشد و با تغییر موضوع تغییر پیدا کند، نسخ نامیده نمی‌شود، مانند برداشته شدن وجوب روزه ماه رمضان با سپری شدن ماه رمضان، که آن را نسخ نمی‌نامند زیرا وجوب روزه همیشگی نیست و موضوع آن ماه رمضان است که با تمام شدن آن، وجوب روزه هم تغییر پیدا می‌کند.

موارد مورد ادعای نسخ و پاسخ‌های آیت الله خویی

۱ - آیه عفو اهل کتاب

وَذَكَرْنَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُّوْكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَقَارِا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَأَعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (بقره/ ۱۰۹)

«اکثر اهل کتاب با این که حق بر آنها ظاهر گردیده است، دوست دارند که شما را پس از ایمان آوردن به کفر برگردانند، به خاطر حسدی که در دل دارند، ولی شما عفو و اغماض کنید تا خداوند دستور خود را صادر نماید، زیرا خداوند بر همه چیز تواناست.»
ابن عباس، قتاده، سدی: این آیه با آیه سیف (توبه/ ۲۹) نسخ شده.

آیه سیف: قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ (توبه/ ۲۹)

بجنگید با کسانی از اهل کتاب که نه به خدا و نه به رستاخیز ایمان ندارند و نه آنچه را خدا و رسول او حرام کرده، حرام می‌شمردند و نه از دین حق پیروی می‌کنند (بجنگید با چنین افرادی) تا با دست خود و با خواری و ذلت جزیه را بپردازند.

دلایل اثبات عدم نسخ:

۱- برداشته شدن یک حکم که از اول موقت و غیرثابت بودن آن مسلم بوده (حتی یأتی الله بأمره) نسخ نیست.

۲- اهل کتاب مانند مشرکان مشمول دستور جهاد نبودند مگر در چند مورد:

۱. آنان ابتدا اقدام به جنگ با مسلمانان بکنند: (وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَفَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ)

۲. آنان در میان مسلمانان فتنه و اختلاف بیندازند: (وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ)

۳. از دادن جزیه مورد قرارداد با مسلمانان خودداری کنند: (... حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ)

۳- «امر» در آیه به معنای «دستور و فرمان» نیست؛ بلکه به معنای «تقدیر و سرنوشت» است. زیرا:

۱. «امر» به «اتبان» تعلق یافته که اتیان با تقدیر و سرنوشت بیشتر مناسبت دارد تا با فرمان و حکم

۲. متمم آیه «إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» است و «توانایی» با مسئله تقدیر و عظمت دادن به مسلمانان و پیروز ساختن دوستان و خوار و ذلیل گرداندن دشمنان، سازش بیشتری دارد تا به فرمان دادن و سخن گفتن و حکم صادر کردن.

نتیجه نهایی: حکم هر دو آیه در جای خود ثابت است و یکی مبین و مفسر آن دیگری است.

مفهوم این دو آیه: با اهل کتاب باید مسالمت نمود و نباید با آنان جنگید (به مقتضای آیه اول) مگر در موارد خاصی از جمله در صورت خودداری نمودن آنها از دادن جزیه (به مقتضای آیه دوم)

معنای نهایی آیه: شما با اهل کتاب به طور مسالمت‌آمیز رفتار کنید و در برابر بدیها و دشمنی‌هایی که به شما روا می‌دارند، عفوشان کنید تا روزی که تقدیر حتمی خداوند که پیشرفت و عظمت اسلام است به وقوع بپیوندد و بعد از آن دیگر اهل کتاب نمی‌توانند با شما اظهار عداوت و دشمنی کنند و از آزار آنان آسوده خواهید بود.

۲ - نسخ در آیه قبله

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَهُوَ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَسِعُ عِلْمَهُ (بقره/ ۱۱۵)